

O KLUBKU ZMIJÍ A ŽÁBĚ NA PRAMENI. PROCES S REKTOREM STŘÍTESKÝM, LITOMYŠL A ZDENĚK NEJEDLÝ. K POETICE HRŮZY

JIŘÍ KŘEŠŤAN

První polovina října roku 1950 přinesla Litomyšli jeden z nejhrůznějších zážitků z éry stalinského socialismu. V půvabném městě, proslulém svými bohatými kulturními tradicemi, jež ztělesňovali takoví velikáni jako Bedřich Smetana, Božena Němcová, Teréza Nováková či Alois Jirásek, ale také H. G. Schauer, kladoucí znepokojivé otázky po smyslu existence českého národa, zasedli hned dvakrát po sobě soudci Státního soudu v Praze. Ve dnech 5.–7. října byla souzena skupina tzv. budislavských Jánošíků a od 9. do 11. října 1950 usedli na lavici obžalovaných příslušníci „skupiny Strítěský a spol.“¹ Jak je vidno, soud pracoval svižně a s vinou celkem třiačtyřiceti obviněných v obou procesech se vypořádal s ohromující rychlostí. Druhý ze zmíněných monstrprocesů, který nás bude nyní zajímat, popsal vyčerpávajícím způsobem litomyšlský historik Martin Bošтік.² K faktografii, kterou snesl, lze sotva co dodat. Zvláště cenné je, že shromáždil i svědectví žijících obětí procesu nebo jejich rodinných příslušníků.

Neobvyklou a dodnes znepokojující stránkou procesu s rektorem Františkem Ambrožem Strítěským a jeho „skupinou“ byl fakt, že v něm byli souzeni zejména mladí lidé (nejmladšímu Václavu Portmanovi bylo v době přelíčení o málo více než 16 let, z celkem 24 z odsouzených bylo 9 souzeno jako mladiství, před rokem 1927 se narodili jen tři odsouzení, ostatní byli mladší). Přestože existují důkazy o tom, že mezi studenty a mladými lidmi se postupně, spíše živelně formovaly projevy odporu (schůzky s kritickými diskusemi, letáky, zneuctění obrazů komu-

---

1 Dokumenty k uvedenému procesu s rektorem F. A. Strítěským nalezneme v Národním archivu především ve fondech Generální prokuratura (spis T 819/50) a Státní prokuratura (spisy Prot. taj. č. 52/50, Prot. taj. č. 131/50, Pst. I 559/50, Spt I/III 223/50). Srv. též Krajský soud v Hradci Králové, procesní spisy Ts I/VII 127/50 a Ts I/VII 149/50. Úplnou heuristiku nalezneme v knize Martina Boštíka, citované v následující poznámce.

2 Bošтік, Martin: *Monstrproces „Strítěský a spol.“ Litomyšl 1950. Historická studie o síle a slabosti poválečného člověka*. Litomyšl 2004.

nistických představitelů),³ je zřejmé, že obludná konstrukce protistátní skupiny byla dílem represivních orgánů, které na základě falešných důkazů, provokací spolupracovníků StB a vynucených přiznání utkaly spikleneckou síť, jež měla být tvrdě a exemplárně odsouzena.

Vykonstruován byl pochopitelně i fakt, že skupinu vedl kněz František Ambrož Strítěský, rektor piaristické koleje a profesor litomyšlského gymnázia. Populární pedagog a lidumil nepředstavoval typického nepřítele poúnorového zřízení. Zpočátku se dokonce zdálo, že sdílí iluze, s nimiž nový režim vítala či přijímala část veřejnosti. Nalezneme ho mezi členy poúnorového Okresního národního výboru v Litomyšli, Okresního akčního výboru Národní fronty a akčního výboru Československé strany lidové pro litomyšlský okres, pracoval v kulturní komisi Místního národního výboru v Litomyšli.⁴ Jak se zdá, brzy pocítil limity svého působení a postupně se z veřejného prostoru stahoval. Chtěl se nadále věnovat spíše jen piaristické koleji a v menší míře i výuce na gymnáziu, kterou omezoval.

Pro náš příběh je důležité, že F. A. Strítěského registroval i tehdejší ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý. Se Strítěským se dobře znala Nejedlého důvěrná přítelkyně Marie Drbohlavová z Litomyšle – ráda jej navštěvovala a rozmlouvala s ním. Nejedlému jej v listu z 5. ledna 1946 popsala jako „velmi jemného, pravdivého a věrného člověka“.⁵ Nejedlého dokonce 4. května 1946 žádala, aby pomohl vyřešit jeho zoufalou materiální situaci (Strítěský nedostával plat kaplana, jímž byl jmenován 1. září 1945). Připomeňme, že Marie Drbohlavová byla angažovanou a nadšenou členkou komunistické strany.

Dodejme ještě, že mezi obžalovanými v monstrprocesu s rektorem Strítěským v roce 1950 se objevili i syn Nejedlého dlouholetého litomyšlského spolupracovníka, faráře Církve československé a hudebníka Jaromíra Metyše Karel a rovněž Karlův bratranec Bohdan Metyš. S rodinou Metyšových udržovali Nejedlých dávné přátelské styky. U Metyšových přebývali během svých pobytů v Litomyšli za první republiky, pobývala u nich Nejedlého dcera Zdenka během své praxe v místní nemocnici, s Jaromírem Metyšem, sborním pěveckého spolku Vlastimil, Zdeněk Nejedlý spolupracoval při organizaci řady kulturních událostí a akcí, především koncertů a výstav.

Není nám známo, jak jednotliví Litomyšlané v roce 1950 vnímali oba monstrprocesy, jak na ně zapůsobily, můžeme to jen odhadovat. Společnost byla vnitřně diferencovaná. Strach, hrůza z poznání, že režim je odhodlán nemilosrdně skoncovat se skutečnými i domnělými nepřáteli, se všemi, kteří se „nezařadí“ či jsou

3 Tamtéž, s. 15–20.

4 Tamtéž, s. 27–28.

5 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále jen MÚA AV ČR), fond Zdeněk Nejedlý, korespondence osobní došlá, dopisy M. Drbohlavové.

jiní, také jistě lhostejnost či apatie, snaha neupozornit na sebe a v klidu přežít, ale u některých naopak uspokojení a nenávisť k souzeným. Smutným faktem je, že se našli místní občané, kteří volali po nejtěžších trestech (byly zaznamenány výkřiky „pověste je!“; „stáhněte z nich kůži!“) a kteří do krve rozpíchali svými deštníky záda obžalovaných, sedících v řadě před nimi v sále Smetanova domu,⁶ tak zavilou zášť zakoušeli. Fanatická víra kráčívá občas přes mrtvoly.

V ministrově sekretariátu

Specifickými účastníky tehdejšího dění byli rodiče mladých lidí, souzených v monstrprocesu s rektorem Střiteským. Někteří z nich snad uvěřili, že jejich děti se dopustily nějakého prohřešku či neopatrnosti, ale rodičovský instinkt jim velel, aby své děti neopustili a stáli při nich v těžké chvíli. Toužili po spravedlnosti, doufali v milosrdenství. Není divu, že jejich naděje se upnuly k ministru Zdeňku Nejedlému, litomyšlskému rodákovi, který se zasloužil o rozvoj kulturního života v meziválečné Litomyšli, napsal knihy o historii rodného města, uspořádal městský archiv a napomohl rozvoji místní galerie. Ve třicátých letech zorganizoval v Litomyšli velké výstavy o Aloisi Jiráskovi, Boženě Němcové a Bedřichu Smetanovi. Podstatným, patrně rozhodujícím způsobem pak po válce podpořil vznik festivalu Smetanova Litomyšl jako pravidelného kulturního podniku,⁷ který trvá do dnešních dnů. A rodnému městu, jež mu po válce udělilo čestné občanství, opravdu přál. Do Prahy se vydala deputace rodičů, v níž byl i Nejedlého spolupracovník a přítel, farář a sbormistr Jaromír Metyš. U ministra neuspěli. Co se tenkrát stalo, dodnes přesně nevíme.

Vzpomínka na neblahou návštěvu v Praze přežívala především v rodinách postižených monstrprocesem, tradovala se mezi známými a přáteli a po listopadu 1989 vstoupila i do širšího povědomí. Po přednášce vynikajícího českého historika Petra Čorneje o Zdeňku Nejedlém, konané v únoru 1993 v Litomyšli (a v podstatě bez souvislosti s jejím obsahem – Čornej rozhodně nepředstoupil s žádnou apologetikou Nejedlého), prohlásil v diskusi politický vězeň z 50. let Jaroslav Metyš,⁸ že

---

6 Boštík, M.: Monstrproces „Střiteský a spol.“, s. 43–44.

7 Srv. Boštík, M. – Vosyka, Stanislav: Počátky festivalu Smetanova Litomyšl. Litomyšl 2018. Drobné připomínky právě k interpretaci role Z. Nejedlého jsem vyjádřil v recenzi uveřejněné in: Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 1, s. 203–204.

8 Jaroslav Metyš (1930–2013) byl bratrem Karla Metyše souzeného v procesu s rektorem Střiteským. K Jaroslavově obvinění a postihu (byl z rozhodnutí příslušné komise KNV v Brně nucen dva roky prožít v táborech nucených prací, nebyl tedy souzen ve stejném procesu jako Karel) srv. Boštík, M.: Monstrproces „Střiteský a spol.“, s. 18, pozn. 22. Spolu se synem Jaromírem, jmenovcem dědy (faráře Církve československé), který působil mj. jako ředitel Smetanova domu v Litomyšli, patřil Jaroslav Metyš po roce 1990 k předním zastáncům odstranění Nejedlého sochy z veřejného prostoru. Autor článku v Respektu, citovaném v následující poznámce,

nechápe, proč Nejedlého připomínat – je to prý stejné, jako kdybychom oživovali památku Emanuela Moravce, který se ze stoupence Masarykova stal nacistou. Metyš připomněl Nejedlého podíl na procesech 50. let. Podle autora článku, referujícího o vzpomínkovém večeru v časopise Respekt, vzpomněl Metyš i toho, jak prý Nejedlý „vyhnal ze své pracovny rodiče studentů zdejšího gymnázia, kteří přišli prosit za své zavřené děti“. A Jaroslav Metyš podle Respektu pokračoval: „Ministr prý dupal a křičel: „Reakce musí být vyhubena jako klubko zmijí!“⁹ Obraz mrňavce, vzteklého „rudého dědka“, dupajícího před očima užaslých krajanů jako králík, je neodolatelný...

Výjev audience pronikl i do odborné literatury, poprvé jej knižně publikoval (ovšem uvážlivě – bez ministrova dupotu) litomyšlský historik, archivář a filosof Milan Skřivánek.¹⁰ Od něho převzal epizodu další významný archivář a historik ze staroslavné Litomyšle – Jindřich Růžička – ve studii o faráři a hudebníku Jaromíru Metyšovi.¹¹ Zástupce mladší generace skvělých litomyšlských dějepyců Martin Boštík si později ověřil, že obraz údajné audience, která se ovšem oficiálně neuskutečnila, je stále živý v rodinách odsouzených a interpretoval jej ve své již citované knize o monstprocesu s rektorem Strážským. Vyústění setkání je popsáno slovy: „Nejedlý je však odmítl oficiálně přijmout, přičemž na ně křičel, že „reakce musí být zničena jako klubko zmijí“.¹² Dodám k tomu pro úplnost, že jsem tradovanou epizodu zmínil ve své monografii o Zdeňku Nejedlém, ale požádal jsem čtenáře, aby přijímal historiku „s opatrností“.¹³

Respektuji vzpomínku, přežívající v rodinám postižených, ale jsou důvody, které mě vedou k ostražitosti. Především, Jaromír Metyš byl člověk ze staré školy, neumím si představit, že by se vydal do Prahy k příteli Nejedlému neohlášen. Nepovažuji tedy za pravděpodobné, že by návštěvníci zastihli ministra nepřipraveného. Nicméně faktem je, že na sekretariát se jim zjevně podařilo proniknout. Vize ministra běsnícího před očima krajanů (a snad i zběsile dupajícího do podlahové krytiny) mi ovšem připadá jako fantastická. V Nejedlého pozůstalosti jsou ulože-

---

uvádí omylem, že v diskusi vystoupil Jaromír.

- 9 Holub, Petr: Kostlivec ve skříní. Vzpomínkový večer na Zdeňka Nejedlého. Respekt 4, č. 8, 22. 2. 1993, s. 6.
- 10 Skřivánek, Milan: Litomyšl. Starobylé město. Praha a Litomyšl 1994, s. 108. Epizoda byla přejata i do autorovy monumentální knihy Skřivánek, M.: Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání. Litomyšl 2009, s. 453.
- 11 Růžička, Jindřich: Tradice a současnost v kulturním díle Jaromíra Metyše (1896–1975). Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy 1, 1997, s. 106.
- 12 Boštík, M.: Monstproces „Strážský a spol.“, s. 42.
- 13 Křestan, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha – Litomyšl 2012, s. 402, pozn. 473.

ny dopisy Jaromíra Metyše,¹⁴ i po roce 1950 jsou naplněny úctou pisatele k ministrovi a příteli, neobsahují jediný náznak výčitky – bylo by tomu tak, kdyby došlo k tak urážlivému výpadu v Nejedlého podání? Víím nadto o Nejedlého nechuti k fyzické konfrontaci, pochopitelné u člověka jen o málo než 160 centimetrů vysokého, o váze kolem 60 kilogramů (v době údajné audience spíše nižší v důsledku vlekých nemocí).

Pro Nejedlého se mi jeví typičtější spíše způsob konfrontace s Emanuelem Rádlem v Realistickém klubu, který společně založili a vedli. V listopadu roku 1920 si Nejedlý vynutil otevření již uzavřené debaty k jednomu bodu poté, co Rádl opustil schůzi výkonného výboru (musel jít přednášet) a prosadil změnu usnesení.¹⁵ Rádl běsnil, vypadalo to, jakoby Nejedlý schválně přišel do schůze až po jeho odchodu... Podobně nikdy Nejedlý v osobní konfrontaci nenapadl Leoše Janáčka při premiérách a dalších uvedeních jeho děl, která bedlivě sledoval. Ba co více, při setkáních z očí do očí volil slova, jež dávala skladateli naději, že jeho vytrvalý kritik (a blízký spolupracovník při sběru lidových písní) jej konečně pochválí. Max Brod zaznamenal upřímnou naději, již v roce 1922 po setkání s Nejedlým skladatel nadšeně prožíval o přestávce při pražské premiéře Káti Kabanové: „Právě jsem mluvil s Nejedlým. Tentokrát i jemu se to líbilo.“¹⁶ O to větší byla zklamání, jež se dostavila, když si Janáček četl kritiky Nejedlého o jeho koncertech a provedeníh oper, jak vycházely v denním tisku či v odborných časopisech. Připomeňme, že na skladatele Josefa Suka, zetě Antonína Dvořáka, kterého osobně nesnášel, dštil síru na dálku, v novinových článcích.¹⁷ Uvedme ještě poslední příklad – zdálo se mi, že i konflikty s chotí Marií, týranou jeho věčným nevěrami, řešil Nejedlý nejraději sáhodlouhými dopisy.¹⁸

Jistou osobní odtažitost, emocionální chlad, nesrdnatost, ba přímo zbabělost Nejedlého berme při vážení epizody s klubkem zmijí do úvahy. Máme zachováno svědectví o ještě jedné „poloaudienci“ u Nejedlého, která stojí za zmínku. Na jaře 1946 se vydali mladí hudební umělci prosit ministra Nejedlého, aby dirigent Václav Talich mohl vést právě ustavený Český komorní orchestr. Setkání popsal očitý svědek Ivan Medek: „Audience měla kuriózní charakter — všichni jsme stáli v se-

---

14 MÚA AV ČR, Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá, dopisy Jaromíra Metyše.

15 Epizodu jsem popsal ve studii Křesťan, J.: Realistický klub v Praze. *Paginae historiae* 6, 1998, s. 71.

16 Brod, Max: Leoš Janáček und seine Gegner, *Prager Tagblatt* 56, č. 145, 21. 6. 1931, s. 9.

17 K tzv. Sukově aféře, na jejímž počátku Nejedlý na samém prahu první republiky obvinil Suka z nevlástenectví a rakušanství, srv. Křesťan, J.: Závistivý zeměplaz? Zdeněk Nejedlý, Sukova aféra a případ Talichův. In: Randák, Jan – Koura, Petr (eds.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 316–339.

18 Srv. alespoň jeho reakci na odhalení aféry s Annou Jiráskovou. Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý, s. 262–263.

kretariátu, Nejedlý byl ve své pracovně a komunikoval s námi přes sekretářku.¹⁹ Nejedlý jim tehdy vzkázal, že Talichovo chování za okupace (byl obviněn z kolaborantství, obvinění byl posléze zbaven²⁰) je věcí příslušných správních orgánů. Talichovo angažmá tedy nezakázal.

Je zajímavé, že podobně popisoval nešťastnou audienci Litomyšlanů v roce 1950 mně neznámý pán, který se účastnil prezentace mé monografie o Zdeňku Nejedlém ve Smetanově domě v Litomyšli 10. března roku 2013. Odvolával se na svědectví samotného Jaromíra Metyše. Nejedlý prý prosebníky nepřijal, jen jim cosi vzkázal přes sekretářku. Pamětník se nedomníval, že by tam zazněl výrok o klubku zmijí. Bohužel, mým litomyšlským přátelům se nepodařilo pána identifikovat a jeho svědectví zachytit. Václav Nájemník, který o prezentaci referoval v časopise *Marginalia historica*,²¹ našel nyní ve svých poznámkách, že Nejedlý podle neznámého pána prý Litomyšlanům vzkázal mimo jiné: „Musíme tu buržoazní mládež přiskřípnout!“ Nájemník zachycenou větu ve své zprávě nakonec necitoval. Věta o přiskřípnuté buržoazní mládeži by pochopitelně otevírala další vějíř možných interpretací – mohla by být chápána jako svědectví o tom, že Nejedlý se k jisté agresivitě či hrubé netaktnosti uchýlil, byť nebyla přímá, nebo naopak, že se pokoušel omluvit, že se nemůže postavit proti trestající linii strany... Pochopitelně, jde o větu vyňatou z kontextu, již mohla zkeslit bezprostředně sekretářka či později někdo jiný.

Vzpomínka na neblahou návštěvu probleskovala po roce 1990 nejednou výrazně v místním tisku a v diskusích ve veřejném prostoru a stala se v Litomyšli neodmyslitelným koloritem ve sporech o další osudy sochy Zdeňka Nejedlého, které se pravidelně vracely. Šlo vlastně vždy o poslední argument stoupců zbourání či přemístění pomníku – copak si člověk, který vmetl taková slova do očí lidí sobě blízkých, zaslouží památník? Spor se vede o sošnické dílo Jana Hány, odhalené v roce 1978, pomník podle mého názoru falešný a prohaný (nelíbil by se myslím ani samotnému Nejedlému). Leč jde o pomník – stojící. A navíc opatřený tabulkou, kterou v 90. letech vymyslel litomyšlský archivář Milan Skřivánek: „Rozmnožil i poškodil kulturu českou. Přinesl poctu i úhonu rodnému městu, jež oceňuje dobré a zavrhuje špatné jeho skutky.“ Geniální zkratce, kterou svého času prý ocenil sám prezident Václav Havel, předeslal Milan Skřivánek výrok Blaise Pascala: „Odmítám ty, kdož se rozhodli pro oslavu člověka, stejně jako ty, kdož se

19 Bálek, Jindřich — Kadlec, Petr (eds.): Talichovská vzpomínání Ivana Medka. In: *Harmonie* 11, č. 7, 2003, s. 16; srv. též Medek, Ivan: *Děkuji, mám se* výborně. Praha 2005, s. 51 (viz pozn. 43).

20 K Talichově případu srv. Křestan, J.: *Případ Václava Talicha. K problému národní čistoty a českého heroismu*. Praha 2014.

21 Nájemník, Václav: Dvě prezentace nové knihy Jiřího Křestana o Zdeňku Nejedlém, *Marginalia historica* 4, č. 1, 2013, s. 213–217.

rozhodli jej tupit... Mohu dát za pravdu jen těm, kdož v úzkostech hledají.“ Kdykoli si text tabulky přečtu, pocítím mrazení v zádech, tak hluboký je jeho obsah...

Klubko zmijí – nalezeno!?

Uvedme, že obraz „klubka zmijí“ v souvislosti s hrůznými politickými procesy 50. let se opravdu objevil a ve veřejném prostoru zazněl.²² Nepoužil jej však Zdeněk Nejedlý a nestalo se tak v souvislosti s litomyšlským procesem. Na celostátní konferenci KSČ, konané v Praze 16. prosince 1952, tedy nedlouho po skončení procesu s „protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským“ a popravě odsouzených (ta proběhla 3. prosince) prohlásil Klement Gottwald: „Poměrně brzy po Únoru jsme začali rozmotávat klubko zmijí, které nepřítel nasadil do naší vlastní domácnosti. [...] Ukázalo se, že protistátní spiknutí je vedeno spikleneckým centrem, v jehož čele stál bývalý generální tajemník Komunistické strany Československa Rudolf Slánský. [...] Nyní bylo protistátní spiklenecké centrum zneškodněno.“²³ Gottwaldův výrok byl pak několikrát v různé podobě parafrázován. Například redakční článek Rudého práva psal k 5. výročí Vítězného února: „Strana nesložila ruce v klín. Bdělostí a ostražitostí soudruha Gottwalda bylo tak záhy po únoru rozmotáno klubko nepřátel, zmijí, které se usadily přímo na srdci našeho života – uvnitř naší strany. Nepřátelé o to nebezpečnější, že skryti, o to nebezpečnější, že maskovaní. Avšak brzy byla odhalena a rozbita tato trockisticko-sionistická banda zarytých nepřátel, vrahů a špiónů, vedená Slánským a hrající podle not jejího dirigenta – amerických imperialistů.“²⁴

Podobné obrazy zapadají dokonale do obludária stalinské propagandy. Poetika hrůzy byla propracovávána souběžně s tím, jak Stalin a jeho pochopové likvidovali své protivníky a poté i své bývalé spolubojovníky, namnoze věrné soudruhy Leninovy. Připomeňme, že v mnohokrát vydaných a Stalinem osobně upravovaných Dějinách VKS(b) jsou odsouzení častováni charakteristikami jako „bucharinsko-trockističtí špióni, škůdci a vlastizrádci“, jsou nazýváni „zlosyni“,²⁵ je jim spíláno do „vyvrhelů lidstva“, „padouchů“, kteří plnili příkazy svých pánů – cizích buržoazních rozvědek, aby se pokusili rozvrátit stranu

---

22 K hledání „klubka zmijí“ v textech z 50. let mě inspirovalo školení ke knihovenskému systému Kramerius, které vedl skvělým způsobem ředitel Severočeské vědecké knihovny v Ústí nad Labem Aleš Brožek. Za zprostředkování školení vděčím kolegyni z Národního archivu, vedoucí knihovny Evě Uzlové.

23 Gottwald, Klement: Politická a organizační práce strany a návrh nových stanov. In: Gottwald, K.: Vybrané spisy ve dvou svazcích, sv. 2. Praha 1956, s. 473–474. Projev byl původně otištěn in: Rudé právo 33, č. 337, 17. 12. 1952, s. 2.

24 Ve znamení Vítězného února k vybudování socialismu. In: Rudé právo 33, č. 56, 25. 2. 1953, s. 1.

25 Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad. 14., autoriz. vyd. Praha 1954, s. 343.

a sovětský stát, jsou vysmíváni jako „bělogvardějszí zmetci, jejichž sílu by bylo možno přirovnat nanejvýše k síle nicotné hnidy“,²⁶ jsou charakterizováni jako „ubožáctí lokajové fašistů“.²⁷

V československých poměrech vynikl hrubou poetikou děsu zejména demagog a vlivný politik Václav Kopecký.²⁸ Připomeňme jen, jak zatčeným (a tedy ještě neodsouzeným) Marii Švermové, Ottovi Šlingovi a Vladimíru Clementisovi už v únoru 1951 vyčínil do zrádců, spiklenců a škůdců,²⁹ kteří se „ve službách západního imperialismu pokoušeli cestou skryté zrady a spiklenceckých úkladů provést jidášské titovské dílo“.³⁰ Symbolem agresivního a barvitého konstruování zruďného obrazu obviněných nešťastníků se potom stala zejména panoptikální postava hlavního žalobce v procesu s Rudolfem Slánským a jeho „skupinou“, Josefa Urválka. Ten zle klnul obviněným jako „zločinecké sebrance“, jež se „vloudila do komunistické strany“, Slánského představil jako „starého agenta buržoazie a zrádce československého lidu“, jehož činností se táhne „prolhanost, obojetnost a věrolomnost“.³¹ V závěrečné řeči si pak dne 26. listopadu 1952 pochvaloval, že při procesu byl „odhalován řetěz zrady, škůdnictví a zaprodávání vlasti, odporný řetěz lotrovství a zločinů, nad něž nebylo ohavnějších v dějinách naší země“.³² A dodal: „Jako chobotnice o tisících chapadel byli přísáti na těle republiky a sáli z ní krev a mízu.“³³ V závěru nás pak zasáhne obraz obviněných: „Dnes sedí tato spiklencecká banda jako hnízdo pochytaných kryš, nenáviděná a opovrhovaná všemi čestnými lidmi naší země, na lavici obviněných.“³⁴

Jak je zjevné, zavlečení obviněných ve všech politicky motivovaných soudních procesech do obłudária zruď mělo zapůsobit na city občanů a vykreslit portréty zavržených zoufalců v co nejodpudivějších barvách. Součástí totální dehonestace bylo odlidštění jejich profilů a umístění v hrůzném zvířetníku, kde obvinění či odsouzení, přiznávající se k strašným zločinům, měli být prohlíženi veřejností jako monstra, ztrativší vše lidské. Gottwaldovo klubko zmijí, Urválkovo hnízdo kryš či chobotnice přísátá na těle republiky – smysl těchto strašných obrazů je

26 Tamtéž, s. 344.

27 Tamtéž, s. 345.

28 Naposledy k němu Pávová, Jana: Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého. Praha 2008.

29 Kopecký, Václav: 30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje. Praha 1951, s. 172.

30 Tamtéž, s. 193.

31 Proces s vedením protistátního spiklenceckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha 1953, s. 10.

32 Tamtéž, s. 492.

33 Tamtéž, s. 493.

34 Tamtéž, s. 524.

zřejmý. Proč se jimi vůbec zabýváme a urážíme jemnocit čtenářův? Zkusíme poměřit nejodpornější výlevy poetiky hrůzy s dobovými veřejnými projevy Zdeňka Nejedlého.

Žáby na prameni

Zůstává trpkou skutečností, že do kampaně kolem monstrprocesů, a zejména toho s Rudolfem Slánským, se zapojilo ne právě málo umělců, spisovatelů, básníků, herců, kulturních představitelů, vědců a dalších intelektuálů. Byl mezi nimi i ministr, profesor Univerzity Karlovy v Praze Zdeněk Nejedlý, člen několika vědeckých společností, respektovaný muzikolog a historik, jehož zval k sobě na návštěvu prezident T. G. Masaryk, uznávaný propagátor díla Smetanova, Jiráskova, Němcové, muž, jehož na mezinárodních mírových kongresech v meziválečné době usazovali mezi celebrity, jakými byli Romain Rolland, Henri Barbusse, H. G. Wells či Džaváharlál Néhrú. Avšak slyšte – v rozhlase dne 30. listopadu 1952 zazněla tato Nejedlého slova na adresu Slánského „skupiny“: „Zničení ti, kteří plánovitě ničili dílo našich pracujících. Jako žáby leželi na pramenech živé vody a překáželi práci, zdaru práce i chuti k práci u nás. [...] Vřed je vyříznut, ukažme, že tělo zůstalo zdravé. Tím se nejlépe pomstíme zločincům.“³⁵ Připomeňme, že již v březnu 1950 Nejedlý pochválil „bdělou SNB“ a prokuraturu, když „odhalily“ pozadí „číhoštského zázraku“. Vysmíval se knězi Josefu Toufarovi (ve chvíli, kdy psal článek, již utýranému k smrti!): „Pan farář vyznal se zjevně v mechanice, jak se jí učil ve školách, a tak na pána boha nespolehal, že by jemu k vůli udělal zázrak, nýbrž podle mechaniky sestrojil si křížek sám [...] Farář tahal a křížek se klonil, i zase se vracel do původní polohy.“³⁶ Nejedlý pranýřoval údajné Toufarovy svůdce („vysoké církevní pány“), zdálo se mu jasné, že farář sám by nevymyslel podobnou „blbovinu“.

Čtyři rozhlasové projevy Zdeňka Nejedlého z roku 1952 k procesu s Rudolfem Slánským představují jeden z nejodpornějších výronů českého intelektuála ve 20. století a nic na tom nemění fakt, že podlehli a selhali mnozí další, jejichž jména jinak vyslovujeme s respektem. Na druhou stranu není známo, že by se Nejedlý někdy veřejně vyslovil k procesu s Miladou Horákovou, s níž se znal například z poválečného vedení Svazu přátel SSSR. Veřejně patrně nikdy nevystoupil ani

---

35 Nejedlý, Zdeněk: K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlase. Praha 1953, s. 10.

36 Nejedlý, Z.: „Zázrak“. Var 3, č. 2, 1. 4. 1950, s. 60. Nejedlý pronesl rozhlasový projev 12. března 1950, Toufar podlehl zraněním, způsobeným trýzniteli, 25. února. K číhoštskému případu srv. Čelovský, Bořivoj: Strana světí prostředky. Martyrium faráře Josefa Toufara. Šenov u Ostravy 2001; Doležal, Miloš: Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara. Pelhřimov 2012; Drašner, František: Číhoštský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi. Praha 2002; Kalous, Jan: Číhoštský případ. Kolín 2008.

k litomyšlskému procesu s rektorem Strážským. Můžeme ale vyloučit, že člověk, který byl ochoten v rozhlase říkat ošklivá slova o lidech, které zblízka znal (se Slánským či Švermovou se stýkali v Sovětském svazu za války, dělili se o jídlo...), mohl třeba v afektu něco nepěkného říci deputaci litomyšlských rodičů, žádajících ho o intervenci? Jistě nemůžeme, ale musíme si uvědomit, že mluvit do mikrofonu k anonymním posluchačům a vmést zlá a nenávistná slova do tváří dávného přítele a sousedů z rodného města jsou dvě různé věci. Ta druhá by vyžadovala ještě o několik stupňů větší míru cynismu a mravní vyprahlosti...

Paměť a identita

Utváření kolektivní i individuální paměti představuje složitý, mnohvrstevnatý a vícesměrný proces. Miroslav Hroch k pojmu kolektivní paměť uvedl: „Kolektivní paměti zde budu označovat ucelenou historickou informaci, respektive rekonstrukci konkrétních složek minulosti (historické události, procesu, osobnosti), která více či méně uvědoměle hledá svoji legitimitu (relevanci) v tom, že přináší současníkům aktuální politické, morální nebo kulturní poučení o minulosti, že má své výchovné poselství. V tomto nároku na legitimitu je implicitně obsaženo také sdělení, že rekonstrukce minulosti proběhla tak, aby to odpovídalo představě o duchovní či jiné potřebě současnosti.“³⁷ Připomenu ještě tezi Kamila Činátla: „Vstupujeme-li do zákulisí vzpomínání, nesmíme se nechat zcela pohltit příběhy, které se odehrávají na scéně, ale musíme zaměřit pozornost i na skryté mechanismy inscenování minulosti.“³⁸ Připomíná, že „paměť je vždy nějak sociálně a kulturně ukotvena“.³⁹ Doubravka Olšáková psala v této souvislosti dokonce o významném posunu v historiografii, o „převrácení perspektivy“, kdy se „od zkoumání proměny vnímání historické události, osoby či fenoménu obrací pozornost k odkrývání mechanismů formování této paměti.“⁴⁰ Jan Horský připomněl, že naše „rozumění“ minulosti vždy obsahuje určitý „předpoklad“.⁴¹

Náležím k historikům, pro které bude primární vždy rekonstrukce minulosti z ověřitelných faktů, jejich kritická analýza, doplněná krajně opatrnou dedukcí a analogií. Teoretické úvahy o kolektivní paměti a „symbolických cent-

37 Hroch, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (eds.): Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti. Praha 2014, s. 22.

38 Činátl, Kamil: Naše české minulosti, aneb Jak vzpomínáme. Praha 2014, s. 11.

39 Tamtéž, s. 327.

40 Olšáková, Doubravka: Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. Dějiny – teorie – kritika 9, č. 2, 2012, s. 266.

41 Horský, Jan: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha 2009, s. 235.

rech⁴² historického vědomí, jak se objevují poměrně frekventovaně v současné historiografii, mají ovšem význam v tom, že upozorňují na sociální a kulturní determinaci historického vědomí, na utváření historických stereotypů jako nástrojů kolektivní i individuální identifikace. Výzkum strategií a mechanismů utváření paměti by ovšem neměl zastřít důraz na výzkum primárních pramenů a literatury, vedoucí k rekonstrukci minulého dění a zmizelé fakticity. Je důležité usilovat o poznání toho, „jak to vlastně bylo“, i když nikdy nedokážeme rekonstruovat minulost v její úplnosti. A osobnost historika či jiného vypravěče je důležitá. Nikdo nemůže vyskočit sám za sebe, ač se snaží posuzovat informace, fakta a svědectví objektivně. Působí na něho jeho životní zkušenosti, sympatie, schopnost pochopit souvislosti. Výběr informací je při vši profesionalitě a odbornosti jeho osobní volbou.

Chápání osobnosti Zdeňka Nejedlého v jeho proměnách, jeho „druhý život“, představují téma, které přináší řadu podnětů k zamyšlení a možností k teoretickému uchopení. Na potenciál tohoto tématu upozornila naposledy přínosným způsobem disertační práce Václava Nájemníka.⁴³ Obraz Zdeňka Nejedlého po roce 1945 osciloval mezi dvěma krajními póly – zářivým portrétem neomylného vůdce, milovaného lidem, a odpudivým obrazem senilního starce a zlého funkcionáře, jak jej známe například z filmu Jiřího Menzla *Skřivánci na niti*. Variantou (byť zčásti nekompatibilní) posledně uvedeného obrazu představuje stereotyp Nejedlého jako malého a vzteklého skřeta, připraveného v každou chvíli ublížit jinému. Připomeňme, jak se v jednom dílku sporné kvality popisuje údajný osobní střet Nejedlého s šéfem opery Národního divadla Václavem Talichem na hřbitově na Vyšehradě v květnu 1945: „Připustíme, že se odehrálo toto: ministr Nejedlý vyšel pár kroků vstříc Talichovi. [...] Když si byli blízcí tváří v tvář, nedočkavý ministr se na Talicha, mírně vyjádřeno, osopil. Vyčetl mu, že je kolaborant, zrádce národa, přísluhovač nacistů. [...] Div, že se, připouštěli někteří sekundanti duelu, na sebe nevrhli. Někteří dokonce tvrdili, že se ti dva muži neovládli. Jak asi duel mohl v realu probíhat? Talich téměř o tři hlavy vyšší než soupeř...“⁴⁴ Dodejme, že líčení je autorovou čirou fantazií, která nemá oporu v realitě. Nejedlý nad hrobem Smetanovým pronesl projev, kritický k chování některých českých intelektuálů a kulturních činitelů za okupace, v němž ovšem jméno Talichovo vůbec neuvědl. K žádnému osobnímu fyzickému střetu mezi nimi nedošlo.

---

42 K pojmu „symbolických center“ srv. Havelka, Miloš: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha 2001, s. 5–17.

43 Nájemník, V.: *Druhý život Zdeňka Nejedlého v české historiografii a kultuře*. Disertační práce. Praha 2018.

44 Kadeřábek, Rudolf: *Talich a ti druzí. Čtvrté berounské reminiscence*. Beroun 2014, s. 18. Autor se přitom holedbá, že ve své práci se řídí „principem maximálně možného ověřování a prokazování“.

Obraz údajné audience Litomyšlanů u ministra Nejedlého v roce 1950 není a nemůže být významově neutrální. Kritikům Zdeňka Nejedlého může vyhovovat obraz jeho případné agrese vůči návštěvníkům (doprovázené eventuálně i vztek-
lým dupáním), bezmyšlenkovitá akceptace by však byla pohodlná, a nebude nám vyhovovat. Krajně sporný by však byl i opačný postup – bagatelizování události a odmítnutí racionálního jádra konfrontace. Neměli bychom bez váhání přijmout žádné zjednodušující vysvětlení ani v opačném gardu, například předpoklad, že výrok o reakci jako klubku zmijí (prokazatelně Gottwaldův) byl do líčení scénky vnesen dodatečně a dokonce zlovolně, byť se takové vysvětlení nabízí. Obraz nepřítel jako zákeřného hada byl ostatně obecněji sdílenou metaforou tehdejší propagandy – stačí si prohlédnout dobové karikatury. Ostatně zmijí téma nese v sobě i širší konotace. Sám historik byl koneckonců v průběhu již zmíněné Sukovy aféry na počátku první republiky karikován skladatelským přítelem Hugo Boettingrem jako „zmije nejedlá“. K symbolice zmije lze ještě připomenout mrazivou předpověď vlastní zkázy u Závěše Kalandry, který v aprílovém čísle svého časopisu Svět-
zor v roce 1937 otiskl fotomontáž znázorňující zatčení E. F. Buriana v budoucím Gottwaldově Československu, přičemž nevědomky popsal i svůj vlastní osud podobnými slovy, jaká ve své řeči později skutečně použil prokurátor Urválek: „Pata naší čacké GPU rozšlápla hnízdo jedovatých zmijí.“⁴⁵

Příběh o klubku zmijí dokumentuje objektivní roztržku mezi Litomyšlany a komunistickým ministrem, k níž reálně došlo, ilustruje vzdalování světa vládců od života prostých lidí v době stalinských represí. Masová podpora komunistického převratu v únoru 1948 se postupně rozplývala pod vlivem brutálních zásahů bezpečnostních orgánů, narůstajících ekonomických problémů, tupé sovětzice různých oblastí společenského vývoje (Nejedlému přičteme k dobru, že se na začátku 50. let úporně bránil mechanické sovětzici školství a připomínal české pedagogické tradice) a posléze i měnové reformy v roce 1953. Jakou variantu interpretace údajné audience Litomyšlanů u ministra Nejedlého v roce 1950 přijmeme, to dosvědčí nejen naši schopnost kritického hodnocení faktů, ale bude to v podtextu nést i znamení našich preferencí, zkušeností a postojů. Historik a každý poznávající je nedílnou součástí procesu formování paměti a kolektivního historického vědomí. Historik na rozdíl od laiků by si toho měl být vědom. Jeho poslední slovo ať nezní „ano, ano“, ale spíše „ano, ale...“. Vzpomínáte na nápis pod sochou Nejedlého? – V úzkostech hledáme... Vědomi si vlastní nedokonalosti a omylnosti.

Za cennou konzultaci k obłudáriu stalinské propagandy vděčím historiku a novináři Petru Nováčkovi. Impulsem k doplnění studie se staly posudky obou lektorů – Martina Boštíka a Václava Nájemníka, kterým rovněž náleží můj dík.

45 Cit. z: Bouček, Jaroslav: 27. 6. 1950 – poprava Závěše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ. Praha 2006, s. 79.

Über die Schlangengrube und die Kröte im Brunnen. Der Prozess gegen Rektor Střítěský, Litomyšl und Zdeněk Nejedlý. Zur Poetik des Grauens

Im Oktober 1950 fand in Litomyšl ein Schauprozess gegen den Rektor des Piaristenkollegs František Ambrož Střítěský statt. Die Studie beschäftigt sich mit einer Auseinandersetzung zwischen dem Minister für Bildung und Aufklärung, Zdeněk Nejedlý, und den Eltern der angeklagten jungen Männer, die zu „Střítěský-Gruppe“ zugeordnet wurden. Sie baten den Minister um Hilfe, dieser soll aber angeblich ein Treffen verweigert und geschrien haben: „Die Reaktion muss wie eine Schlangengrube ausgerottet werden.“ Nejedlý machte sich an der Entwicklung des kulturellen Lebens der Stadt in der Zwischenkriegszeit verdient. Nach dem Krieg beschloss er, das Festival „Smetanas Litomyšl“ regelmäßig abzuhalten. Er war mit zahlreichen Bewohnern von Litomyšl befreundet, unter anderem mit dem Pastor und Musiker Jaromír Metyš, der ihn 1950 um Hilfe für seinen Sohn bat. Der Verfasser analysiert Nejedlýs Verhaltensmuster in Konfliktsituationen. Er bezweifelt, dass die Auseinandersetzung so verlaufen ist, wie es in den Familien der Betroffenen überliefert wird. Die Aussage über die Schlangengrube erklang zwei Jahre später in Gottwalds Rede über den Prozess gegen Rudolf Slánský. Die Studie erörtert den Mechanismus der Entstehung eines kollektiven Gedächtnisses. Dabei ist die Persönlichkeit des Historikers und aller Personen von Bedeutung, die sich an der Erkenntnissuche beteiligen.

About a Nest of Vipers and Dogs in the Manger. The Trial with Rector Střítěský; Litomyšl and Zdeněk Nejedlý. To the Poetics of Terror.

In October 1950, the staged trial with the Rector of Piarists' College František Ambrož Střítěský took place at Litomyšl. The study devotes its attention to the incident between the Minister of Education and Enlightenment Zdeněk Nejedlý and the parents of tried young men, included in the "group" of Střítěský. They asked the minister for help but he refused to receive them and shouted that "the reaction had to be exterminated as a nest of vipers". Nejedlý played an important role in organising the music festival called Smetana's Litomyšl as a regular event. He made friends with various inhabitants from Litomyšl, among them clergyman and musician Jaromír Metyš, who asked Nejedlý to help his son in 1950. The author analyses models of Nejedlý's manners in conflict situations. He has his doubts about the confrontation, if it had happened in the way it has been interpreted by the families of the persecuted. The saying about "the nest of vipers" could be heard two years later in Gottwald's speech connected with the trial of Rudolf Slánský. The study also deals with a mechanism of forming collective memory. The character of a historian is important as well as that of all learners.